

NYELVET ÖLTŐ HAGYOMÁNYOK

Vörös István: Százötven zsoltár

Az egymást követő irodalmi nemzedékek viszonyának vagy általában a hagyományhoz való kapcsolódás mikéntjének leírására igen kedvelt teoretikus alapot ad Harold Bloom „hatásviszony”-elmélete. Aligha kétséges, hogy a modern magyar irodalom történetéből is hozhatnánk számtalan példát ennek alátámasztására a mestereit versben és kritikában ödipális indulattal megsemmisítő József Attilától a „szelíd” Radnóti Babits elleni dühös ki-rohanásáig, aki szerint „szitává kéne lőni ezt a rohadt diktátort, ezt az idegbeteg átkot a magyar irodalom testén”.¹ Az esztétikai modernség történetében az újdonság, az alkotói originalitás művészi alapkövetelménnyé emelésével éleződött ki ily módon az elődökhöz való (v)iszony, a posztmodern ezzel szemben alapvetően másféle kötődés kialakítását teszi lehetővé az öröklött szöveg-hagyománnyal. Intertextuális játékait persze így is értelmezhetjük a „félreolvasás” tipikus eseteiként, meggyőződésem azonban, hogy emögött legtöbbször inkább a „játék” eredeti értelmében vett önfeledtség, mint a hatásszorongás legyőzésének mélylélektani motivációja rejlik. Anélkül, hogy további pszichoesztétikai spekulációkba bocsátkoznék, úgy vélem, a kortárs magyar irodalom alkotói közül Vörös István lírájára is ez jellemző. Persze azt sem állíthatjuk, hogy Vörös István költészetét, versátiratait amolyan önfeledt, játékos tétnélküliség jellemezné. Egyetlen példát kiemelve: a *Gregorián az erdőn* kötet első ciklusának nyitóverse a *Simone Weil unokája* című darab volt, mely már címéből is sejthetően Ady egykor szocialista kurzusversként is szavalt költeményének átírata. Az intertextuális játéknak itt komoly költészettörténeti tanulságai vannak. Az Ady-vers politikai és társadalmi vonatkozásainak ironikus kiforgatása azt sugallja: az a költői szerepfelfogás, melyet Ady a *Dózsa György unokája* című versben megfogalmazott, az ezredforduló után érvényét veszítette. Az sem véletlen természetesen, hogy a parasztvezér helyébe a tragikus sorsú huszadik századi francia filozófusnő, az én lebontásának programját valló Simone Weil kerül. Ezzel a gesztussal Vörös nemcsak a költészet explicit politikai funkcióját kérdőjelezi meg, de az Ady-líra sajátos szubjektivitását is. A kortárs költő fiktív genealógiája magyar költészettörténeti kontextusban pedig azt is jelzi, hogy a vers beszélője nemcsak Simone Weil unokája, de – kimondatlanul is – a nálunk Simone Weilt talán elsőként ismertető, saját esszéiben és verseiben továbbgondoló Pilinszky János fia.

Maradva az alkotáslélek- és -módszertani kérdéseknél: egy 2012-ben közölt interjúban beszélt Vörös István a „bármikor írásra készenlét” tanult technikájáról, mely megmagyarázza az életmű figyelemre méltó termékenységét,

¹ A kéziratoss hagyatékából idézi: Ferencz Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete*, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Monográfiák), 302.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2015
312 oldal, 2800 Ft

s az alkotó számára lehetőséget teremt nagyobb verskompozíciók megalkotására, mint amilyen a *Heidegger, a postahivatalnok*, valamint *A vörös istván gép vándoréveiben* található *Saját tao* volt. Ugyanitt a számára kedvelt versnyelvvél kapcsolatban kifejti: „Szeretem, ha egy szépen kibontott gondolati ötlet adja a versben megvalósuló képek és indulatmenetek hátterét és magját. Erre a szikár gondolatiságra azért is szükség van, mert éppen ez teszi lehetővé, hogy a metafizikai tartományokat elérje a vers.”² A 2015-ben a Jelenkor Kiadónál megjelent *Százötven zsoltár* című versének ötletalapja az ószövetségi zsoltárok átírása, mely ily módon a *Saját tao*hoz hasonlóan olyan nagykompozíciót hoz létre, mely „nyersanyagánál” fogva is eleve a metafizikai tartományokat célozza. Nem egy klasszikus irodalmi mű parafrázisáról van ugyanis szó, hanem olyan szövegát- és -szétírásról, mely egyben a zsidó-keresztény vallási hagyomány szakrális alapszövege is. Vörös István kötetek ekképpen „kettős végtelen” vonzásában születik: több évezredes vallási és irodalmi tradíció feszültségében.

Vörös sok jellemzőjét megőrzi a hagyomány által Dávid királynak és társainak tulajdonított bibliai szövegtörzshöz, így az ő zsoltáros könyve is százötven darabot számlál, a versek számozása is a kanonizált szövegek metodikáját követi. Az egyes darabok intertextuálisan is utalnak forrásszövegeikre, nem esetlegesen követik egymást, megtartják az ószövetségi könyv szövegrendjét, s ezáltal is jelzik: a posztmodern zsoltáros is királyi elődje nyomában jár, de nem ölti magára az ószövetségi zsoltárköltő maszkját. Vörös zsoltárimitációi átveszik az eredetszövegek műfaji és hangnemi sajátosságait, a szövegek rímtelen, félhosszú szabadversek, melyek nyelvi dinamikája főként a gondolatritmusra és gondolati, szintaktikai ismétlésekre, párhuzamokra épül, az istendicséret vagy a könyörgés logikai egyértelműsége viszont esetenként az (ön)ellentmondás paradoxonába fordul: „Ne ítélj meg a népeket, / bírálj meg engem, Uram! / Itélj meg a népeket, de / ne bírálj meg engem, Uram!” (*VII. zsoltár*) Találunk hálaadó, könyörgő, dicsőítő és átokzsoltárokat, mint ahogy megőrződik a bölcséleti irodalom tradíciója is. Vörös azonban egyértelműen jelzi a követési távolságot, ironikusan írja felül a zsoltárok rögzített szereplehetőségeit, az ószövetségi énekek emelkedett hangnemét jellemzően a hétköznapi beszéd regiszteréhez közelíti, radikális nézőpontváltásokat, beszélő és címzett kettősének átértelmezését eredményezik például az „állatos” zsoltárok, a *LVI. zsoltár* (*A lazac zsoltára*), a „cápa dicséret éneke” (*CXLV. zsoltár*) és a *Kutyák dala* (*CXLVI. zsoltár*).

Az időbeli differenciát jelzi, hogy Vörös szövegeibe beíródnak több ezer év vallási, filozófiai és irodalmi tradíciójának töredékei. Több versben felbukkannak például Babits szövegei, két háborúellenes verse, a *Húsvét előtt* („Ha kiszakad ajkunk, / akkor is, ha öszszeég / a telefondrót akkor / is, mondja és zúgja / hirdesse és vakogja / mindenki, hogy: / Elég már!” *XL. zsoltár*) és a *Fortissimo* („Együtt üldögélünk, / ő a fülét felém fordítja, / ebből látom, mert én is így vagyok vele, / hogy nem hall jól az egyik / oldalára. Van, ki már száz / évvel ezelőtt is a teljes süketséget gyanította.” *CXVI. zsoltár*), de találunk Rilke-betoldást („Nem akarom / megváltoztatni az életem.” *CXLIII. zsoltár*), Adyt (*CXLIX. zsoltár: és Ady-fraktál is*), Esterházyt („Kutyanehez dolog úgy / igazat mondani, hogy tudjuk az igazságot” *CXX. zsoltár*), de Vörös hagyományválasztását tekintve nem lepődhetünk meg a Pilinszkynek ajánlott zsoltáron (*CXXIV. zsoltár*), képalkotási technikáját vizsgálva pedig a *Szürrealista zsoltáron* (*CXLIV.*), s még sorolhatnám a kötetben előforduló irodalmi allúziókat. Az ószövetségi zsoltárok bölcséleti hátterét elsősorban Heidegger ontológiai (*C. zsoltár*) és Wittgenstein nyelvfilozófiai szentenciái írják felül, de a téma jellegéből fakadóan nem maradhat ki Nietzsche sem (*XCV. zsoltár*). A heideggeri metafizika alapkérdése („Miért van egyáltalán valami, és miért nincs inkább semmi?”) a *VIII. zsoltárban* a teremtés problematikájára vetítődik rá: „Miért lett a valami, / ha már volt a semmi?” Ha

² Úszóhártya Isten lábujjai között: Imélinterjú Vörös Istvánnal: Készítette: Tornyosi Eszter, *Új Forrás*, 2012/5, 8.

figyelembe vesszük, hogy a zsoltárok az Istenhez vagy az Istenről a néphez szóló énekek, akkor különös jelentőséget tulajdoníthatunk annak a wittgensteini *Tractatus*ból származó, sokat idézett mondatra történő utalásnak, mely a valamiről való beszéd lehetetlenségét az Isten nevének kimondására vonatkozó tilalommal azonosítja: „Az Úrnak nevét szádra ne / vedd! = Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” (CXII. *zsoltár*)

Vörös István zsoltárai megőrzik az eredetszövegeknek azt a visszatérő tematikus palettáját, melyek arra keresik a választ, hogy ki a (boldog) ember, s ki nekem az Isten. Az Istenről való költői beszéd hagyományát azonban Vörös a profanizáció irányába mozdítja ki („Az Úr az én autóm, az Úr az én / repülőjegyem, az Úr az én / ingyen letöltött számítógépes / programom.” IX. *zsoltár*), s noha ezeket a sorokat akár a negatív teológiára támaszkodó Aquinói Szent Tamás fejtegetésével is együtt olvashatnánk, aki szerint ha már elkerülhetetlen, hogy Istenről beszélve metaforikus kifejezéseket használjunk, akkor „alacsonyabb rendű testek” (például kő vagy oroszlán) segítségével közöljünk valamit Róla. Így az azonosító és az azonosított közötti ontológia távolság kellően nagy lesz ahhoz, hogy a tévedésre hajló emberi tudat e kettőt ténylegesen is azonosítsa egymással. A Vörös-zsoltárokból kirajzolódó istenkép persze sokrétűbb annál, hogy a teológiai norma kontrollját elbírná, ebből a szempontból sokkal inkább blaszfémiába hajlik, még akkor is, ha időnként klasszikusan szép sorokban fejezi ki a versbeszélőnek az Istenhez való viszonyát, mint például a XVIII. *zsoltár* záró sorában: „Elrejtőztél előlem, pedig a tenyereden állok.”

A bibliai zsoltárok mögötti mitikus hátteret nemcsak a Jézus alakjára történő utalások írják felül, hanem az ősi, matriarchális társadalom termékenységekultuszai visszanyúló magánmítoszok is (például LXXXII. *zsoltár*). Talán legerőteljesebb destrukciója a zsidó-keresztény istenképnek, amikor – mintegy a kurrens gender szempontoknak megfelelően – a versbeszélő megduplázza a zsoltárokból megszólított Istent, az „Uram”-ként aposztrofált férfi és a „Hölgyem”-ként megnevezett női istenségre. Az LI. *zsoltár*, melynek forrásszövege a Bethsabéval vétkező Dávid bűnbánó könyörgése, a férfi-nő viszonyt olyan szerelmi háromszöggé írja át, melynek egyik szereplője a lírai én, a másik kettő pedig Zeus és Héra kettősét idéző férfi és női istenség. A CVIII. *zsoltár*ban pedig a paleontológia tanai – ha úgy tetszik –, a tudomány mítosza írja fölül az ember teremtését megelőző időszak bibliai vízióját.

A fentebbiekhez hasonlóan az ószövetségi zsoltárszövegek saját idejétől való távolságot jelzik a Vörös-versek történelmi utalásai is. Dávid zsoltárai is utalnak arra a konkrét és gyakran politikai szituációra, amelyben az énekek felhangzanak. „A bölcsesség – állapítja meg a *Zsoltárok könyvének* közvetlen bibliai kontextusát adó bölcsességi könyvekről Paul Ricœur – [...] egy rejtőzködő Istenről beszél, aki mintegy álarcul ölti magára az események személytelen, nem emberi folyamatát.”³ A zsoltárok könyörgő, bűnbánó, hálaadó vagy dicsérő énekei a bölcsességi könyvek személytelen istenélményét személyessé teszik, de éppen azáltal, hogy folyamatosan utalnak az ének felhangzásának idejére, megőrzik az eseményekben elrejtőző Isten tapasztalatát is. Ezt a vonatkozását az ószövetségi zsoltároknak a maguk módján Vörös István szövegei is továbbbírák. A 90. *zsoltár* például az isteni időtlenség tudatának és az emberi végesség tapasztalatának a lírai megfogalmazása. Vörös zsoltároskönyvében a XC. *zsoltár* a *Nyílt levél* alcímet viseli, címzettjeinek sora Mózesről kezdve ó- és újszövetségi alakokon, egyetemes és magyar történelmi figurákon át klasszikus és modern írókig, költőkig, filozófusokig terjed. A versben litániaszerűen ismétlődik a „mondjon le!” felszólítás, s ez első olvasásra politikai paródiának tűnhet, melyben a humor forrása a szakrális és a profán idő egymásba írása, a vers zárata azonban egyértelműen a (mindenkori) politikai hatalom kritikájaként szólal meg:

³ Paul Ricœur: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, ford. Bogárdi Szabó István, in: Uő. *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 1999, 130.

*Felszólítom Gandhit és Simone Weilt,
Pilinszkyt és Weöres Sándort, hogy vegyék át
ők a hatalmat, tegyék le valahová és felejtsek ott.
Ne is találja meg senki. A hatalom maga
mondjon le arról, hogy legyen.
17 Uram, láttassék a Te műved a Te szolgáládon.
Vagy mondj le arról, hogy hozzád imádkozzanak
félhívók, önbálványozók, gyűlöletevők, istenvámpírok.
Láttassék a Te dicsőséged azoknak fiain.*

A Vörös-zsoltárok hangnemét meghatározó nyelvi elemek és műfaji jellemzők (például a talányos jelentésű „szela”) ismétlése eleve ironikus hatást kelt, s ez a Vörös István költészetére általában is jellemző ironia határozza meg a hagyományhoz való viszony artikulációját a *Százötven zsoltár* szövegeiben. A versek beszélője nem az ószövetségi zsoltár-énekes maszkjában szólal meg, de többféleképpen (esetenként konkrét ráutalásokkal: „A 117. zsoltárt elfelejtették / megírni. Nekem ezért az egyik / kedvencem” *CXVII. zsoltár*) is érzékelteti az időbeli távolságot, mely a versbeszélő jelenét forrásszövegétől elválasztja. A bibliai *Zsoltárok könyve* a nagykompozíció keretét, műfaji mintáját adja, és sok esetben azt a – fentebbi interjúrészletben említett – „gondolati ötletet”, melyre a versek „szikár gondolatisága” épül.

Vörös átiratainak poétikai eljárásai nem túl bonyolultak. Találhatunk eredeti kontextusából kiragadott szövegrészből kiinduló, humoros asszociációkat. A nevezetes 23. zsoltár kezdő sorát („Az Úr az én pásztorom”) például többféleképpen fordítja el Vörös („Az Úr az én osztályvezetőm” *XXIII. zsoltár*; „Az Úr az én villanypásztorom” *XXIV. zsoltár*). A legsikerültebb átiratot talán a *XXVI. zsoltár*-ban kapjuk, melynek forrásszövegében ezt olvassuk: „Próbálj meg, Uram, és kísérs meg, és vizsgálj meg veséimet és szívemet.” Vörösnél ebből ez lesz: „Az Úr az én orvosom, / nem merek hálapénzt / adni.” Máskor a forrásszöveg nyelvhasználatából indul a versbeszéd, egy ponton azonban a többjelentésű szóalaknak eredeti jelentésétől eltérve, egy másik jelentésmezőbe átlépve íródik tovább a zsoltár, s az eredetszöveggel interferálva groteszk versvilágot hoz létre: „Uram, kicsoda tartózkodhat / sátorodban? [...] Uram, kicsoda lakozhatik / szent hegyeden? / A hitben kempingezők, / a hitben kirándulók / közé akarsz kerülni?” (*XV. zsoltár*) Ehhez hasonló szójátékra ad okot Isten legfőbb attribútuma, a „mindenható” is. A *XCI. zsoltár*-ban ahogy a hétköznapiokból hat- és ötköznapiok lesznek, úgy lesz Isten jelzője „Sokható” és „Aligható”, a világé pedig „hatható” és „hathatatlan”.

A *Százötven zsoltár* szervesen illeszkedik Vörös István eddigi életművébe, poétikai eljárásai, műveinek ironikus, humoros világlátása sok szempontból kapcsolódik korábbi lírájához, pontosan kirajzolódnak Vörös fiktív, esetenként biografikus hitelű arcélei, de az életművön belüli kohéziót jelzi az is, hogy a *CIV. zsoltár* alcíme a *Tizenkettedik bakonymérői elégia*. 2015-ben megjelent kötete mégis más, mint a korábbiak, Vörös Istvántól nem idegen példával élve: úgy, ahogy az improvizatív jazzben a jól ismert sztenderdek a zenekar hangszerein a harmóniától a kakofóniáig terjedő skálán variálódnak. Mi hát a *Százötven zsoltár*? Freejazz Dávid lantján.